



РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ



Исатай, Нысанбайұлы Жолмурат, Аймағанбетұлы Балте, Өбігүлі Өбдікерім, Дәрібайұлы Елеусіз және басқалары ауылға жаңадан ауылнай сайлау қарсаңында ауылнайлыққа кімді сайлау жөнінде ақсақалдар аққасында ақылдастықпен еткізеді. Көпестелдің аға биі Қожабай би басқара отырып: «Алдағы

көзең 1927-1928 жылдар еді. Бір ауылда аухатты адамдардың малдарын, заттарын тәркілеу жүріп жатты. Мектеп құрылысын тез бастап кету қиынға түсті. Бірақ, жас ұрпақтың келешегін ойлаған ел тығырықтан шығу жолын іздеді...

Алқалы жиында ауылдың бас көтерер ақсақалдарының бірі Көлжанұлы Жанқабыл бас болып, ауылнай Әуелбай ағаның мақсатын қолдап, өзінің қыстауда отырған үйін мектепке босатып беретінін

Әуелбай ағамызды қатты ойға салып қалайда өз №13 ауылын осы апаттан қорғал қалу шараларын жүргізді. Конфискацияның кезінде өз ауылының аухатты адамдарын қорғап, оларды көрсетпей, аудан басшылары, белсенділерімен келісіп, азаматтықтар атырған. Ауылнаштық-жалаңаштықтан қорғал азық-түлік барлық ауылға тең бөліп отырған. Сол ауыр кезеңнің өзінде мектеп балаларына бір мезгіл ыстық тамақ бергізуді

ТАР ЗАМАНДА ЕЛІНЕ ҚАМҚОРШЫ, ПАНА БОЛҒАН

Бір пенде өмірге келгеннен кейін Алланың берген өлшеулі тұмырын өз ортасында сыйлы, құрметпен өткізу, қолынан келгенше жан-жағына шалағат мұрын шашып, азаматтық парызын арқау етіп, әділдікті тү етіп, көпшілік көңіліне жылылық ұялата білу көп адамға тән бола бермейді. көп адамның зердесі ақыл-ойы жете бермейді. Ал биі азаматтығымен еліне сыйлы болған ағалардың бірегейі Алдашев Әуелбай деген азамат болған. Ол үш мүшелі жасынан сол ғана артық өмір сүзді. Бірақ тарихта аты қалғандай өміне қызмет еткен.

Әуелбай Алдашев Шалқара ауданының №13 ауылдағы мектептің құрылысына

сайлауда ауылдағы ауылнайлыққа кімді сайлау жөнінде кімде қандай ұсыныс бар?»-деп көпшіліктің тапқысына салады. Сонда ел болысы Мұханбедияр: «Мен мына Алдаштық баласы Әуелбайды жастайынан ақсұшылыққа алып, көп баулыдым. «Ата балаға сыншы деген» ұлағатты аталық сөз бар. Ауыл азаматы, жас жігіт осы Әуелбай нмиз ауылнай болып, халықты басқара алады»-деп өз шешімін айтады. Ақсақалдар аққасы да Мұханбедияр ағамыздың шешімін мақұлдап, Әуелбайды сол сайлауда ауылнай етіп қоюға дауыс беруге патша жасайды. Сөйтіп Әуелбай ағамыз 20-21 жасында №13 ауылдың

айтып, елді бірлікке шақырған. Бірақ бұл ұсынысты қолдап, ризашылықтарын білдірген.

1929 жылдары мектептің құрылысы үлкен ұйымшылдық, ауызбіршіліктің арқасында пәрменді жүргізіледі. Қажетті құрылыс материалдары ат арба, түйе шамамен Ханжапы, Аяқжүм, Уяпы, Қожақарата, Көкапа құмдарына тасып өкілді. Әуелбай ағамыздың басшылығымен мектеп құрылысы 1930 жылғы тайдалануға беріледі. Мектептің орны бір қатар қыстақтарға жақын, жастардың келешегіне қатынасуына ыңғайлы болсын деп «Жіңішке» «Мойынкүм», «Қаражилен» құмдарының ортасындағы ашықтық

ұйымдастырған. Ел ауызында мынадай әділме бар: Бір үйдің екі сиыры бар екен, ал қасындағы бір отбасаның малы жоқ, тұрмыс жағдайы ауыр екен. Солы байқаған Әуелбай аға: «Бірлеріңе бірі, жердемдестіңдер, қиындықты бірге көтеріңдер» деп екі сиырдың біреуін көршісіне алып берген екен. Ел ауылы басшысы болып жүргенде елдің ашаршылықтан аман алып қалудың амалын ойлап, сол кезеңі сауда керуендерін келтісіп, «Қарақамыс», (қазіргі те «Көкжар», (қазіргі Ойыл), Орынбор, маманкала (қазіргі Орск) сауда орталықтарынан астық және де өлпе қажетті тұрмыстық заттарды алызып ауылға

келген. Ол тұмырының қысқа боларын сезгендей адамгершілік санаға ерте келген, ақыл ойы ерте оянтан, аққан жүдіндей өмірден ерте атқан азамат болды деп таниды елі. Әуелбай аға еңбекке ерте араласқан, ауыл арасында ауылбіршілікті татулықты, сыйлас-тықты, адамгершілікті ойлап, шешендігі, тұрашылдығы және әділ төрелігімен ел назарына ерте ілінген. Сол кездегі ауылдың зиялы ақсақалдары Сартұлы Қосабай, Сарманұлы Исатай, Жалтырұлы Наурыз, Дамеңұлы Алжан, Ниязұлы Шонақ, Ниязұлы Айтуғандар бас қосқан жиын тойларда: «Алдаштың осы баласы Әуелбай ертең ел басқаратын ақылды азамат болады» деп жиі болжал айта-тын еді, дейтін сол уақыттағы ауыл ісіне араласқан Мұстақ Сәрсенұлы ақсақал.

Әуелбай ағаның ерте ер жетіп, бала қырандай сергек елдің мұң-зарына еллезек, алды артын терең ойлайтын, заман ағамына орай бағдар-болжам жасай алатындай зейінді азамат болып өсуіне ауыл болысы, ел ағасы Мұханбедияр Қосайұлының тәрбиелік ықпалы зор болған. Ол Әуелбай ағаны қасына атаршылыққа ағып, қасынан тастамай, үнемі аудан аймағындағы жиындарға қатыстырып, сөйлеткізіл жүреді екен. «Болар бала жасынан» дегендей, Әуелбай да кәсіптіл кетсе көсем, шешіліп кетсе шешен, штей қандастарының қамын ойлап, жоғын жоқтап, қайғысын жел, елінің келешегін, ұрпақ болашағын әрден ойлап, үнемі жая тәрбиеленде жүретін. Сол заманда елді болыс, билер, ауылнай, елулік, ондық болып басқаратын. Келесі бір ауылға жаңадан ауылнай сайлау кезінде, сол кездегі ауылдың аға биі, көсемі болып жүрген Сартұлы Қосабай ақсақал бастаған ел жақсылары-Қосайұлы Мұханбедияр, Демесінұлы Ақжан, Жаскленұлы Қадар, Жалтырұлы Наурыз, Ниязұлы Айтуған, Сарманұлы

келешек іс-бағдары, елдің болашағы жөнінде ауыл ақсақалдарымен үнемі ақылдасып отырады екен. Алғашқы бір отырыста ауылға бірінші кезеңде мешіт салу мәселесі сөз болады. Көпшіліктің қолдауымен ауыл-қай Әуелбай басшы болып, мешіт құрылымы пәрменді жүргізіліп тез уақытта іске қосылады. Бұл мешіттің ауылдың жас балаларын мұсылманша оқытып, арабша сауат-тандыруға маңызы зор еді. Сол мектептің негізінде ауылдың көптеген жастары арабша оқып, кейіннен латын, қазақ алфавиттерін оқып үйренді. Мешіттің имамы етіп діни сауатын бар «Көкпілташ» медресесінің үш жылдық жоғарғы оқу орнын бітірген жас жігіт Есенұлы Төлеубайды тағайындайды. Осы мешіттен алғаш сауатын ашып, дәріс алған, кейіннен аудан көлемінде ел басқару кәсіптерінен болған азаматтар қатарында Жасарұлы Әсербай, Әйтмұлы Тұрғамбай, Иманұлы Нұжамдиндер бар. Сол сияқты Жаналыұлы Жұмабек, Ержігітұлы Жүгініс, Қалдыбайұлы Сапа, Жаңғабылұлы Серғали, Жанмедетұлдары Шүрөмбай, Шатамбай, Алдиярұлы Бисембай, Жақаділұлы Назарбай, Сәрсенұлы Мұстақ, Қожанұлы Елеусіз, Дузмұлы Құдайберген, Әлиұлы Көмекбай, Өтебайұлы Сейіт, Бисенұлы Әбулер сол алғашқы мұсылман мектебінде оқығандар екен. Әуелбай ағамыздың жас ұрпақтың келешегін ойлап, өзінің алдына қойған үлкен мақсаттарының бісі - ауылда жаңа мектеп ашу болды. Бірақ бұл сңай іс емес еді. Оқитын мектепке лайықты орын керек. Бұндай күрделі мәселені шешу үшін ауыл ақсақалдары қауымымен ақылдасу қажет болды. Әуелбай ағамыз көп істерді ауыл ақсақалдарының келісімінен бастамайтын болған.

Бірде жаңаша мектеп салу жөнінде үлкен алқалы жиын шақыртады. Бұл елдің тұрмыс жағдайларының ауыр

Әлімбай ағаның ұрпақ үшін жасалған бұл жұмысы көмеулерлік пен терең ұлттық санадан туған азаматтық іс еді.

Жаңа мектепке бірінші директор болып Еңанұлы Әлібай тағайындалған. Кейіннен «Ақшыл» мектебі 7 жылдық болып, Әділмен Жаңамұнылы басшылық жасаған. Әділменнің Әуелбай ағасына риза болған бір сәттерінде «Ақ көллекті мінзеген, ақ талпақты мінзеген, қайран Әуелбай ақсөз-ай» деп толғаған сәттер екен. Сол «Ақшылдан» өздерінің алғашқы дәрістерін алған көптеген ауыл азаматтары кейіннен жоғарғы оқу орындарын бітіріп, әр салда мамандық алып, аудан, облыс, республика деңгейлерінде қалтқысыз қызмет атқарған. Олардың ішінде Ақжанұлы Орынбасар, Нұржан балалары Омар, Рамазан, Жаңабергенұлы Жалғас, Қыдырұлы Назарбай, Қуатұлы Мырзабай, тарих ғылымдарының кандидаты Шұқат Жамансаринұлы, Қалықаралық академия және ақпараттандыру академиясі, профессор Ниятмұлы Жақсылық, поповник Шамрағұлы Насырбади, Юсупұлы Натмасұлла, Таңқайұлы Мұхиядин бар. «Ақшылдың» алғашқы мұғалімі Төлеуберген Төлеубайұлы болды. Ол Алматыда жоғарғы оқу орнын бітіріп, Қазақстан орталық партия комитетінде жауарты қызметтер атқарып, Қазақ ССР-нің Қаржы министрі деңгейіне дейін көтерілген ірі тұлға.

Әуелбай Алдашұлы сол кездегі елде болып жатқан дағдарыс, қалықтың күнкөріс жағдайлары, олардың тағдыры, келешек қалай болады деп көп ойлап, көп қиналатын. Бұл елді күнде күлден, түнді ұйқыдан қалдырған зұлмат заман еді. 1927-1928 жылдардағы конфискациядан, тұжырымнан, жеке құдалаушылықтың салдарынан аштық, жапанақтық, түрлі қатерлі аурулар қалықты жүдететін ауыр жағдайларға соқтырды. Ел ші теңселіп, бөлшектеніп басқа жерге көшуге бет алды. Осы «көріністердің» барлығы

көшіп жатқан кезінде, Әуелбай ағамыздың бұл қамқорлық қызметтері, үлкен ерлік, ел үшін басым қауіпке текен азаматтық істер еді. Ол елді табиғи бұзылмасын деп, уақытша қиындыққа шыдамай басқа жаққа, Қарақалпаққа көшіп жатқан ауылдарды тоқтатып, бірлесіп күн көруге шақырып, ел үшін амантымақ пен береке-бірлікті сақтап отыраған. Сондықтан да №13 ауылдың іргесі бұзылмай, ашаршылықтан кәсі зардал шекпеген. Әуелбай ағамыз ұрпақтың келешегін әрден ойлап, заманның қиындыққа қарамастан ауыл жастарын аудан орталығындағы балалар жерлердегі балалар үйіне, мектептерге, ҚЗО мектебіне, ақбөке етіп күн көретін өндірісті орындарға жіберіп, олардың оқып, сауаттанып, келешектегі азаматтары болып шығуына үлкен қамқорлық жасап отырған.

Әуелбай Алдашұлы 1928-1933 жылдарда «Асыра алтыу ботмасын, аша тұяқ қалмасын» деген елдің ауқатты адамдарын конфискалау науқан кезінде көп адамдарды қорғап, олардың маңдарын өздерімен келісе отыра малсыз қауыптарға бөлеп беріп отырған. Қудалау кезінде ауылдың көсемдерін, кадрлар адамдарды қорғап, оларға ақын ақыл-қабар беріп, елден қашырып жіберіп отырған. Мысалы, бұкіл өмірге танылған елдің аға биі, көсемі Құлқай ауылының ұрпағы Қосабай деген ақсақалды, Сәрсенәе Мұстақ деген өзінің жәрдемдесі арқылы Жылырғы деген жернен қабар беріп, Шалқарға келіп, Өзбекстанға тойызбен қашып кетуіне мүмкіншілік жасаған. Сол Қосабай Сартұлы ағамыз 1937 жылы Өзбекстанда Термезге жақын қытап деген кишілақта дүние салған.

Кейбір зиялы ағалар зұлматтың құрығынан қашып, Қарақалпаққа кетіп деп, елді қимай Шаған-ның бойында бұл тасалап жүрген. Сол адамдарға Әуелбай азық-түлік, киім-кешек жеткізіл отырған.

ШЕЖІРЕЛІ ӨЛКЕ

Сол жерді «Әлімбайдың қуысы» деп атап кеткен. Қай заманда да жақсыны көрсетпейшілсің, ішарлық орын алып отырған қой. Сол сияқты Әлімбай ағамыздың үстінен де «домалақ арқындар» көп түсіп, 1934 жылы оны 2 жылға соттап, 1936 жылы аман-есен ауылға қайтып оралған. Біраз уақыт өзі аштырған мектебінде, кейіннен ауылдық дүкеншісі болып жұмыс істеді. 1941 жылы Ұлы Отан соғысы басталып, армия қатарына алынып, 1943 жылы Сталинград майданында ерлікпен қаза табады.

Қиын кезеңде еліне адал қызмет еткен, қамқоршы пана болған ағамыздың артында Рабиға Қалдымұратқызы жемгіз балаларымен шаңырақта қалады. Әуелбайдың үлкен ұлы Сағдұлпа зейнеткерлікке шығып қайтыс болған. Одан тараған немерелері Дәулеткерей, Сұлтанкерей, Еділкерей. Назымкүл барлығы да жоғары дәрежелі білім алып, әр салада тиянақты қызмет атқарған жандар. Әділкерейі облысқа белгілі азамат.

Әуелбай ағамыздың Амангелді деген баласы 2 жерім жасында 1942 жылы қайтыс болған. Ал қыздары Мадина 1937 жылғы және Миуа 1940 жылғы. Әуелбаева Мадина көп жылдар бұрынғы аудандық партия комитетінде бас есеушілік қызметін атқарып, зейнеткерлікке шығып, Шалқар қаласында балалық немерелі-шөберелі болып шаттық амр асында тұрып жатыр. Киік қызы Әуелбаева Миуа жоғары дәрежелі білім алып, қызмет атқарып зейнеткерлікке шыққан.

Алдашұлы Әуелбай ағамыз туралы ел ауызынан өстіген, кейбір көне деректерге сүйене отыра, өзімің ой-пікірімді жазып отырмын. Бұрында әр жерде аға туралы жазылған екен. халықтың, жадында сақталған екен. Бұл кісі елі-ерекше сүйген, халқына адал, үлкен-ұлттық санаменен, перзенттік сезіммен

ауылының тағдыры үшін жанын пиде етуге даяр еңіреге- ер жігіт болған екен. Әуелбай Алдашұлы 33 жас жасаға да өл үшін туған ауымы үшін белгашақты ұрпақ үшін теңдосі жоқулан-ғайыр жігіт істер атқарған екен. Оның адал да өнегелі істері туралы жоғарыда айтымызда біраз жеткізіп дәлелдердік.

«Мың өліп мың тірілген» қазақ халқының қасырлар бойы өткен өмірінде ең қасіретті, қайғылы қырғын, ұрпақтың құрып кету кезеңінде осы Әуелбай аға өмір сүрген екен. Ол осындай қайғы мен қасіретті көп тіршіліктің ортасында өсіп, жасынан тытырықтан шығуды ерте ойлаған, ерте іздеген. Оның бақытына өзінің терең ақыл-ойы мен ұқыпты іскерлігі, ерте жетілген зейін-қабілеті ауыл ақсақалдарының назарына ерте іліжен. Жітті таныған елі оны ауылдың ауылқайы етіп сайлап, Әуелбай ағаның шж ойын оже асыруға мүмкіндік жасаған. Бұл мүмкіншілікті ағамыз ойдайдай пайдаланған. Оның өз еліні, ауылын қырғын-апаттан, тоз-тоз болып қалада қауып елуден сақтап қалған амалдары туралы толық баяндадық деп ойлаймын.

Әуелбай Алдашұлының ел алдындағы еңбегі туралы сол №13 ауылдың толырағынан шыққан белгілі кеменгер ағалар - ҚССР ғылыми академиясының корреспондент мүшесі, тарих ғылым-дарының докторы, профессор, белгілі ғалым-тарихшы Екежан Сүлейменов, Рамазан Нұржановтар бастаған оқимысты ғалымдар өз пікірлерін ауызыша да, жазбаша да жариялаған және де Әуелбай ағаның үлкен ерлікке тұрарлық еңбектері үшін оның атын мәңгілік есте қалдыру шараларын ойластыру керек деп ұсыныстар айтқан.

Ал Айдуақ, Бегімбет деген елді мекендердің аты бұрынғы қалмақ қаны мен батырларының аты екен. Қырғын соғыста үлкен жеңіліс тауып, қаны Айдуақ, батыры Бегімбет қаза болып,



А.А. ДАШЕВТІҢ ҚЫЗБАЙЫ РАБИҒА (ОҢ ЖАҚТАҒЫ), ҚЫЗЫ МАДИНА

сол өңірге жерлеген. Бұрын олардың бейіті, бөпелері болғандығын көнекөз ақсақалдар айтып кеткен. Қырғын соғыста бабаларымыз қалмақтардан қорқап қалған. Қазақтың жерін кешеп тар заманда ел басына түскен қасірет кезінде бұрынғы батыр бабалардың ұрпағы Алдашев Әуелбай да басын қатерге тіліп, сол атамекенің, ауылын, елі- жанқиярлықпен апаттан қорғаған. Сол үшін түрмеде отырған, жұғына да ұшыраған.

Әуелбай ағамыздың еліне жеріне деген патриоттық сезімін, қамқорлығын көрсетіп, жас ұрпақтың көпешегін ойлап, ата қонысын сақтап қалу үшін асқан қайрат-қажырлық, әділетсіздікке көкеттік көрсетіліп, қалпаған сатқындардың ортасында жау жүрек батындық көрсетудің өзі үлкен батырлық емес пе?! Әуелбай ағаның мұндай әділетсіздікке қарсы батыл іс-әрекеттерін сол 1925-1937 жылдардағы Бүкіл қазақ еліндегі Алаш Орда көсемдерінің басшылығымен азаттық жолындағы қозғалыстың сипатына сай келетін саяси істер деп

бағалауға болады. Оның істеген істері кейінгі ұрпақ үшін үлкен еңете және олардың ұлттық санасын, адамгершілік ой-өресін оятуға тәрбиелі; мәні зор. Сондықтан да Алдашев Әуелбайдай елінің адал ұлының өсімін, өзінің туған жері Айшуақ немесе Бегімбет ауылына атағын берсе де артық емес, лайықты деп ойлаймыз.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Рухани жаңғыру» бағдарламасының талабы да, мазмұны да Әуелбайдай ұлтжанды азаматтың атағын көтеріп, ардақтап, олардың есімін халық жадына қайтау. Тәуелсіздіктің көк туы желбіреп тұрғанда өткен асылдарымыздың, өз елі үшін басын қасіретке тіккен ардақтымыздың өз елінің ортасында атағы асқақтап, даңқы тасып, өзі аңсаған азаттық елінің көмелденген келбетіне биік рух беріп тұрса деңіміз.

Оразбай ӘДІЛБАЕВ,
Шалқар ауданының Құрметті азаматы,
Қазақстан Журналистер Одағының мүшесі, тыл ардагері.